

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Брест-Литовський мирний договір та його роль у правовому регулюванні положення військовополонених на території Української Народної Республіки

Єфремова Наталя Володимирівна¹

¹ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права;
Національний університет «Одеська юридична академія»; Україна

Анотація. У цій статті подається особистий погляд авторки щодо визначення юридичної основи правового статусу іноземних військовополонених в Українській Народній Республіці та Українській Державі за П. Скоропадського на момент укладення та ратифікації Брестського мирного договору. Цей документ доповнив правову основу статусу військовополоненого: регламентував післявоєнний порядок поведіння з військовополоненими, а також механізм їх повернення на батьківщину та інші аспекти.

Ключові слова: права людини, права військовополонених, Брестський мирний договір 1918 року.

Як відомо, ще до кінця XIX століття доля тих, хто виявився в полоні, цілком залежала від відношення сторони, що їх полонила, а умови полону продовжували залишатися надзвичайно важкими, головним чином унаслідок антисанітарних умов утримання. Принципово новим етапом у регулюванні воєн і військових конфліктів стало прийняття міжнародних конвенцій на Гаагських мирних конференціях 1899 і 1907 років. При цьому правовий статус, а також обов'язки військовополонених, стали регулюватися положеннями про закони та звичаї сухопутної війни (додаток до 4-ї Гаагської конвенції від 18 жовтня 1907 року, глава II, стаття 4-20) [1a].

Серед тих хто підписав та ратифікував цю конвенцію були Австро-Угорщина та Російська імперія, що на то час включали до свого складу українські етнічні землі, та Германська імперія, яка у 1917-1918 роках буде активно втручатись у внутрішню політику України [2].

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Ще до початку Першої світової війни увагу наукового юридичного співтовариства привертала недосконалість норм права війни, бо до середини XIX ст. воно не мало механізму реалізації, а проблема правового статусу військовополонених складала невід'ємну частину цього права. Слід нагадати, що перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях була підписана 1864 року, а її нова редакція – 1906 року. Разом з тим, досить розвинений правовий блок у галузі регулювання військових конфліктів не виключає проблеми реалізації його учасниками можливості захисту свого правового статусу. Вирішення цього питання безпосередньо пов'язано з вивченням історичного досвіду правового регулювання статусу особи на війні. Серед яскравих свідчень цього аспекту, безумовно, слід назвати дві світові війни, пережиті людством.

Останніми роками у вітчизняній науці дедалі популярнішим стає антропологічний підхід до вивчення історії – це частково пояснюється відмовою від догматизму та ідеологічних обмежень. Також значно посилюється вплив світової наукової традиції дослідження феномену людини в різних історичних умовах. У зв'язку з цим актуалізуються дослідження, які мають ретроспективний характер, це дозволяє розглядати проблеми сучасних локальних збройних конфліктів у історичному контексті – правове відображення політики держави щодо учасників війни, насамперед щодо військовополонених. У цілому, історико-правові дослідження, спрямовані на вивчення цієї проблематики, уможливають не лише узагальнення історичного досвіду, але й виокремлення унікальних фактів, котрі розкривають особливості механізму регулювання правового статусу військовополоненого в Європі. Важливе значення для розуміння цієї проблематики мають матеріали Брест-Литовської мирної угоди 1918 року.

Перші вітчизняні збірки з аналізом цієї угоди у Львові в міжвоєнні часи – «Берестейський мир» (1928) та «Україна на дипломатичному фронті» (1939), значну частину яких склали спогади українських дипломатів про хід переговорів у Бресті. Збірник статей «Україна на дипломатичному фронті» в Історичному календарі-альманасі «Червоної Калини» за 1939 р. містив розвідки М. Залізняка «Перший виступ української держави у світовій політиці» та ін. Разом з тим, сучасне дослідження такого явища, як «людина на війні», не вписується в традиційні методологічні рамки.

Отже, вироблення комплексу теоретичного й емпіричного інструментарію з урахуванням суміжних гуманітарних наук і

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

адаптації його до нових завдань юридичної науки є актуальним завданням, а комплексне історико-правове дослідження правового статусу військовополонених у період Першої світової війни (1914–1918) сприятиме розв'язанню цих завдань.

Доцільно нагадати, що становлення української державності восени 1917 року було нерозривно пов'язано з необхідністю вступу в міждержавні зносини з іншими країнами світу. Після ухвалення II Всеросійським з'їздом Рад 10 листопада 1917 року Декрету «Про мир» більшовицький уряд звернувся до країн Антанти із заявою про потребу відкриття мирних переговорів. За таких обставин солдати українізованих частин почали відкрито ставити питання перед Українською Центральною Радою про припинення війни та вимагати від неї негайного укладення перемир'я. Мирний договір з країнами Четверного союзу було укладено УНР 9 лютого 1918 року [3]. Він проголошував припинення війни між айстро-угорсько-німецьким блоком та Українською Народною Республікою, встановлював кордони та відкривав для України нові перспективи зміцнення її міжнародних позицій.

Насправді договір є комплексом документів і складається з 10 угод:

1) «Мировий договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони»;

2) «Німецько-Український Додатковий Договір до мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони»;

3) «Пояснення до постанов Українсько-Німецького додаткового договору» від 9 лютого 1918 р.;

4) «Австро-Угорсько-Український додатковий договір до мирного договору між Українською Народною Республікою з одного боку та Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

5) «Пояснення до постанов Австро-Угорсько-Українського додаткового договору до мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку та Українською Народною Республікою з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

6) «Українсько-Турецький додатковий договір до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

7) «Пояснення до постанов Українсько-Турецького додаткового договору до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

8) «Болгарсько-Український додатковий договір до мирного договору між Українською Народною Республікою з одного боку та Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

9) «Пояснення до постанов Болгарсько-Українського додаткового договору до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого» від 12 лютого 1918 р.;

10) «Таємний Австро-Угорсько-Український протокол» (знищений влітку 1918 р.).

Свій варіант угоди уклала і РСФРР. Мирні угоди, досягнуті в Бресті, справили вирішальний вплив на подальший розвиток як внутрішньої, так і зовнішньополітичної ситуації, зокрема визначили характер стосунків України з центральними країнами та з РСФРР. Пункт третій мирного договору передбачав звільнення окупованих територій відразу ж після його ратифікації. Сторони взаємно відмовлялися від сплати контрибуції.

Шоста стаття договору безпосередньо торкалася питання захисту прав військовополонених, які перебували на територіях ворожих сторін: «Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені додому: хіба б вони схотіли, за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях, або удалися до іншого краю. Питання, що стоять у зв'язку з тим, будуть полагоджені в окремих договорах, передбачених в 8-ій статті» [4].

Своєю чергою, у 8 статті зазначалось: «Привернення публічних і приватних правних зносин, виміна воєннополонених і бранців, амністійна справа як також справа поступовання з торговельними кораблями, які попали під ваду противника, упорядкяться з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять дійсну частину нинішнього мирного договору і якомога рівночасно з ним стають правосильними» [4].

12 лютого 1918 р. було підписано додатковий двосторонній договір України з Болгарією та Туреччиною, аналогічний основному тексту, але з додатками щодо налагодження консульських стосунків, обміну військовополоненими.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Водночас УНР згідно з нормами додаткових договорів до мирного договору, укладеного між нею, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною з іншого, брала на себе такі зобов'язання: по-перше, відпустити військовополонених на батьківщину або надати деяким з них можливість залишитися; по-друге, підтримувати іноземні комісії щодо роботи з військовополоненими; по-третє, повернути полоненим приватне майно, а також ще не виплачену або не зараховану частину їхнього заробітку; по-четверте, відшкодувати витрати протилежної сторони утримання своїх громадян, які перебували в полоні. Військовополонених звільнити від покарання за всі скоєні ними діяння у вигляді дисциплінарного стягнення або засудження, звільнити від покарання за проведені на стороні ворога роботи.

Зрештою військовополонені набували таких прав: 1) можливості виїхати на батьківщину або залишитися, виявивши бажання та отримавши на це згоду держави; 2) отримати вилучені раніше особисті речі, крім зброї та військових паперів, а також належну заробітну плату; 3) звернутися до спеціальної комісії з метою отримання різного виду допомоги. З наведеного ми бачимо, що дії військовополоненого звужувалися, по суті, до двох основних напрямків – це відновлення у праві власності на особисте майно та гарантоване повернення на батьківщину. Деталі обміну мали розроблятися спеціальною комісією.

Питання захисту прав військовополонених треба було вирішувати і між УНР та РСФРР. Рішення розпочати з цією метою мирні переговори було ухвалено українською стороною 30 березня 1918 року.

Тут доцільно нагадати, що остаточне рішення про відношення більшовицького керівництва до міжнародних угод царської Росії і Тимчасового уряду знайшло своє відображення у "Зверненні Ради Народних Комісарів" від 30 травня 1918 року, де було зазначено що: «эта Конвенция (Перша Женевська конвенція 1864 р. – Н.Є.), как в её первоначальной, так и во всех её позднейших редакциях, а также и все другие международные конвенции и соглашения, касающиеся Красного Креста, признанные Россией до октября 1917 года, признаются и будут соблюдаемы Российским Советским Правительством, которое сохраняет все права и прерогативы, основанные на этих конвенциях и соглашениях» [5, с. 333-334.].

Але поки узгоджувалося місце проведення мирної конференції, в Україні за підтримки Німеччини та Австро-Угорщини до влади прийшов П. Скоропадський.

Необхідність зносин з РСФРР для Української Держави

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

обумовлювалася загальнополітичним курсом її уряду на ліквідацію стану воєнного протистояння між обома країнами, досягнення умов миру, врегулювання українсько-російських дипломатичних і економічних стосунків, будівництво національних збройних сил та вирішення проблем з військовополоненими [6, с. 12].

На підставі дипломатичного звернення з боку Української Держави та низки інших обставин, 4 червня 1918 року був виданий декрет Ради Народних Комісарів Про визнання усіх міжнародних конвенцій про Червоний Хрест. Пізніше, гуманне відношення Радянського Червоного Хреста до військовополонених і біженців і його діяльність щодо полегшення страждань населення навіть отримало з часом визнання міжнародної громадськості.

Так, у процесі переговорів двох держав 12 червня 1918 р. у Києві було укладено Договір між Українською Державою та РСФРР. У документі, між іншим, врегульовувалося питання повернення військовополонених. Наприклад, у ст. 2 зазначалось: «В першу чергу повинно перевозити воєннополонених обох держав, що евакуюються з центральних держав, та жінок і дітей, у яких не стало батьків», а у ст. 5: «Українська і російська спілки Червоного Хреста негайно вживають заходів для полегшення проїзду воєннополоненим з громадян обох держав і для організації допомоги їм в дорозі» [7]. Стосовно цього питання керівник радянської делегації Християн Раковський офіційно заявив: «Ми будемо підкорятися всім тим правилам, всім тим міжнародним конвенціям і всім тим законам, яким і Ви, що належите до міжнародної сім'ї, будете підкорятися» [8]. Це свідчить про те, що більшовики формально вважали себе зв'язаними нормами Гаазької конвенції та навіть вимагали від Української Держави її застосування щодо себе.

Отже, підсумовуючи наведене слід визнати, що юридичну основу правового статусу іноземного військовополоненого на момент укладення Брестського миру представляв комплекс нормативних правових актів міжнародного і вітчизняного характеру. Брестський мирний договір доповнив правову основу статусу військовополоненого: регламентував післявоєнний порядок поводження з військовополоненими, а також механізм їх повернення на батьківщину. Паралельно покращувався соціально-економічний стан військово-полонених: скасовано тюрмнотабірний режим, відбувалося поступове зрівнювання оплати праці військовополонених з оплатою місцевих робітників, впроваджено дозвіл на вільний вибір місця роботи, впроваджено 8-годинний робочий день та ін.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

References:

- [1] Законы и обычаи войны. Важнейшие международные конвенции. М., 1942. С. 7-10; Международное право в избранных документах. Т. 3. М., 1957. С. 41-46; Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907 // URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp
- [2] Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 // URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/WebSign?ReadForm&id=195&ps=P>
- [3] Мирний договір між Українською Народною Республікою з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з іншого. 9 лютого 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 1.
- [4] Мирний договір. Вісник Ради Народних Міністрів УНР. 15 березоля 1918 року. С. 1.
- [5] Документы внешней политики СССР. Том 1. 7 ноября 1917 - 31 декабря 1918 г. - М.: Госполитиздат, 1959. 772 с.
- [6] Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. *Протоколи і стенограми пленарних засідань* / упор.: О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева. Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. 367 с.
- [7] Договір між Українською Державою та РСФРР від 12 червня 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2607. Оп. 1. Спр 1. Арк. 160-161.
- [8] Декларація російської мирної делегації про її ставлення до міжнародних договорів і конвенцій. ЦДАВО України. Ф. 2607. Оп. 3. Спр 3. Арк. 67-70.